

Eltérő párhuzamok

I.

Ha arra kérne valaki, a huszadik század magyar történelmét a lehető legtömörebben jellemezzem, aligha mondhatnék mást, minthogy a hullámzó embertelenségek százada volt. S ebben, a néha szelídnék látszó, ám legtöbbször tomboló hullámverésben próbálták felszínen tartani magukat a szellemi élet legmakacsabb istápolói, az írók. Minden időknék a legveszedelmesebb szókimondói. Ha a maiakat megkérdeznénk, írának-e verseket, színműveket, prózát, ha az érte járó honorárium olykor-olykor száműzetés, börtön, rendőri vegzálás, csendőri ütlegelés, alattomos megfigyeltetések, cenzori eltiltás, enyhébb esetekben műveik megnyirbálása, vagy csupán a mellőzöttség lenne, feltehetőleg kevesebben. De, mint tények bizonyítják, mégis sokan akadnának. Mert a súlyos büntetésektől eltekintve, minden író, a kezdetektől napjainkig, tisztában van vele, pénzért, néha csak fillérekkért, nem érdemes íróasztal fölött görnyedezni, holmi babérokra áhítozva meg, még annyira sem. Hát akkor miért? Mert vannak emberek, akiknek az elméjében és emócióikban felgyülemlett benyomások robbanni kész erőként hatnak a pszichikumukra, s arra kényszerítik őket, hogy gondolataiknak mondanóként keressenek utat. S ha ezt megtalálják, lelkük megnyugszik, olykor tán még apró örömekre is lel, akár a fájdalomtól megszabadított beteg. S aztán újrakezdődik az egész. Persze csak akkor, ha e folyamatot gerjesztő belső energiák képesek regenerálódni. S ha nem, és az illető vérbeli íróvá vált, biológiai metaforával élve, a kreativitása dehidratálódik. Ennél nagyobb csapás alkotó embert aligha érhet.

Akikről az alábbiakban szólni kívánok, két olyan író volt, akik a 19. század végén születtek, és mentalitásuknak köszönhetően váltak a 20. század kimagasló személyiségeivé. Életművük példaértékű kellene legyen, ha akad még példát követni kész, „*töltőtoll* – pardon, billentyűzetet – *koptató szegény legény* (leány)” népünk, nemzetünk torzsalkodásokkal teli 21. századában.

Gondolom, az idősebb nemzedék számára nem okoz gondot megfejtani, kitől ered a népben-nemzetben gondolkodás szlogenje. Az általam kiválasztott két,

hajdani tollforgató közül az egyik. Másik, az idősebb nem hangoztatott ilyen és ehhez hasonló jelmondatokat, mégis azt tette, nem is más előjellel, mint a tőle tizennégy évvel fiatalabb író társasága. Mert koruk társadalmának rétegződése s e rétegek közötti nyomasztó viszonyok mondatták ki velük azt, amit hirdetni voltak kénytelenek, s tették olyanná őket, amilyenekké lettek. Ráadásul egyéni sorsuk, legalábbis a gyökereik révén, de szárba szökkenésük után is, úgy hasonlítottak egymásra, akár a csordák taposta rétek vadvirágai.

A fiatalabbik, Veres Péter (1897–1970), *Számadás* címen még akkor írta meg kihívásokkal teli életútját, amikor az irodalomban még majdnem seholy sem tartott. Munkája 1937-ben jelent meg, a második, javított kiadása, pedig 1963-ban. Memoárját, ami egyben átfogó társadalomrajz is, egy meredek tőmondatral kezdi: „*Szerelemgyerek vagyok*”.

Az idősebbik, Nagy Lajos (1883–1954) a „törvénytelen” származásáról csak édesanyja halála után (1944) tartotta illendőnek nyilatkozni, *A lázadó ember* című kötetében. Egyes irodalmárok szerint a könyv csak 1983-ban jelent meg a Szépirodalmi Kiadó gondozásában, vagyis jóval az író elhunytja után, holott ez megtévesztő adat, mert a Szikra Kiadó (igazgatója Aczél Tamás) már 1949-ben közreadta. Aki egy kicsit is ismeri a két háború előtti és utáni évtizedekben kitört gazdasági-politikai földrengéseket, s a rombolásukat követő utóregnéseket, sejtheti, mi értelme van az effajta, jelentéktelennek tűnő helyreigazításoknak, dátumok pontosításának, s egy-egy mellékszereplő neve felidézésének. Jelzem, elmélkedésemben több hasonló utalás is fel-fel fog majd tűnni.

Nem tudom, volt-e, van-e a világtörténelemben író, akinek sikerült kívül maradnia a politikán. Tudománytörténészek szerint már az ógörögöknek sem, hiszen az irodalmi műfajokkal együtt ők találták fel, név szerint Homérosz, „a költői pártosságot és a pártatlanságot”. A huszadik századi magyar irodalomra pedig keményen rányomta bélyegét a megosztó pártpolitika. Kérdés, a rengeteg embertelenség közepette az írók java része miként volt képes megmaradni, nemcsak becsületes embernek, hanem kiemelkedően humánus alkotónak is. Mindkettőt, akiket górcső alá helyezek, közéjük sorolja az irodalomtörténet.

Mint vallják magukról, mindketten *törvénytelen gyerekként* jöttek a világra, ami a 20. századnak majdnem a végéig annyira megszegyenítő (ál)erkölcsi fogalomként ivódott be a közgondolkodásba, hogy hatására sok ezer ártatlan ember vált meggyötört kiközösítetté, nem ritkán még lelki beteggé is. Már egészen kicsi gyerekkorukban megalázták őket, mintha ők tehettek volna róla, hogy egyáltalán meg merészeltek születni. De nem kevésbé üldözték a lányanyákat, akiknek a rájuk süttött becsmérő jelző(k) miatt jobb volt, ha elmenekülnek abból a közegből, általában faluból, amelyben a családjuk élt, s nem ritka eset volt, hogy valamelyik züllött városnegyedbe kerülve valóban azzá váltak, amivel számkivetettségre kárhoztatták őket. Az apákat viszont nem közösítette ki senki, legfeljebb a bíróság ítélte meg nekik némi bagatell „gyermektartási” kötelezettséget, ha netán egy-egy

anya, vagy annak szülei igényt tartottak rá. Legtöbbször inkább mélyen hallgattak. Mindkét író erről szót sem ejtett, mert a megalázásból elég volt nekik egyféle is. De mintha Nagy Lajos homályos célzást tett volna rá, hogy nagyszüleit egyszer régen felkereste két rejtélyes úr, akik őt kiküldték a szobából, merthogy amiről beszélni fognak, nem neki való téma lesz.

Veres Péter a világra jötte körüli ármánykodást így foglalja össze: *„Az anyám egy gazdag parasztnál, egy afféle paraszbasánál szolgált, akinek legényfia volt. Tavasz volt, (januári születésű vagyok), házassági ígéret volt, s amikor a baj meglett, felmondás. Sírás, szülői átkok és ütlegek. Szerencsére nem kellett sokáig a szülei nyakán élnie. A nagyapámnak, aki csikós- és gulyásszámadó volt, az egyik bojtárja, egy már nő, de a feleségétől, egy rosszleletű gazdálánytól különélő ember, elvette. Tíz évvel volt idősebb nála, s az a tulajdonsága volt, hogy a pástorkodás mellett legalábbis télidőben kupeckedni szokott és szeretete a pálinkát. Vadházasság volt biz ez, de azért holtig éltek együtt, ámbár igen-igen sokat veszekedtek. (...) Ő lett a mostohaapám. No, nem volt vele sok bajom, de mindig féltem tőle, pedig szerettem (valószínűleg szeretett Cs. A.) a maga módján, sőt néha italos állapotában arcpirító módon dicsért fünek-fának, sokszor a fülem hallatára is, ami nekem nagyon kellemetlen volt.”* Hogy a származása már gyerekkorában milyen nyomot hagyott a lelki világán, már könyve első lapjain leírja: *„Annyi tény, hogy rengeteg bántást, megalázást kell az ilyen gyermeknek elviselnie, amíg eljut, ha ugyan eljut a cinikus semmibelevésig. Mert bizony én nem tudtam eljutni soha. (...) Sokat bántottak, sokat sírtam... sírtam, ha mostohám káromkodott, sírtam, ha részeg volt és anyámat megverte (ami elég sűrűn megesett), sírtam, ha a többiek csúfoltak, sírtam, ha rámbíztak valamit és nem tudtam vagy elfelejtettem elvégezni. Sírtam, ha felnőttek, a juhászok vagy a napszámosok behatóan és lelketlen-ostobán kérdezősködtek nevem, apám-anyám neve és családi viszonyaim felől és a végén utálatos módon csudálkoztak és faggattak, hogy miért vagyok én Veres Peti, (Veres Julcsa fia), ha az apám Nagy Józsi”. Tehát ő maga írja le, hogy lelkileg sérült maradt egész életén át. Ám tegyük hozzá rögvést, ahhoz, hogy ki tudjon emelkedni a mélyszegénységből, kellett hozzá valami plusz. Minden bizonnyal a túlérzékenység, ami sok emberben hamvad, csak az oxigén hiányzik, ami a zsarátnokot lángra lobbantja. Jó helyen tapogat, amikor azt írja: *„Csakazértis megmutatom, hogy különb vagyok”* mindenkinek, aki bántani mer engem, *„mert ha végigvizsgálom a múltamat, a tudatomban mintha végighúzódná ez a »különb akarok lenni«.* Lehet, hogy a rendes házasságból születve más ember lettem volna, de mivel ez eldönthetetlen, mivel, az a lényeges, ami vagyok, ezt felesleges tovább vizsgálgatni. Az osztálysors, az egyéni sors és a testi-lelki alkat összetevődéséből, hogy mi jut az egyikre, vagy a másikra, ma még eléggé ismeretlen.”*

Azonban ne felejtjük el, hogy Veres Péter, amikor Számadásának első változatát, ami elkallódott (arról is számot ad, hogyan és miért), még nem tudhatta, hogy milyen lehetőségek és kihívások állnak előtte élete hátra lévő másik, ráadásul a hosszabbik felében. Tehát ebből a szempontból a Számadását bármelyik sorstársa megírhatta volna, akinek olyan viszontagságokat kellett átélnie, mint neki: gyerekkorában szülővárosa, Balmazújváros környéki tanyákon kiskondás

és juhászbojtár volt, kamaszként vasúti pályamunkás lett, s amikor kitört az első világháború, önként jelentkezett katonának. Debrecenben rádióssá képezték ki, s aztán az olasz fronton, Piavenál sikerült átvészelnie a poklot.

Nem kevésbé megindítóak Nagy Lajos sérülékenységének csírái, melyekre e szavakkal emlékezik vissza: *„A tabántelevi béresházban, melynek egyik szobájában laktak a nagyszüleim, a falon lógott egy kis fénykép... A kép egy egészen fiatal embert ábrázolt. (...) A fiatal embernek Basa Lajos a neve, a brudbányai származású, az apja református püspök volt, ő a selmecbányai erdészeti akadémiát végezte el és valami uradalmi erdész, (...) a családnál anyám gyereklányként szolgált.”*

Egyszer egy nagy bajszú, pipázó ember sorra kérdezgette a tanyaudvaron játszó gyerekeket, melyiküket hogy hívják, kinek ki az apja. *„Láttam, hogy rám is sor kerül, hátrább húzódok, már szeretnék elosonni. De elér a kérdés: »És téged hogy hívnak?« Felelnem kell: »Nagy Lajos.« »Aztán ki fia vagy?« »Nagy Julcsáé.«* A bajszos felnőtt meglepődik. Ennek ugyan semmi különösebb jelét nem adja, csak elhallgat és néz maga elé. Aztán mégis csak szól: *»Vagy úgy!« ... pontosan tudtam, hogy van törvényes és törvénytelen származású gyermek; akinek az apja és az anyja házasságban él, az törvényes, a törvénytelen gyerek viszont úgy születik, hogy az anyja »bűnbe« esik.*

Bűntudatot éreztem, szégyelltem magamat és szégyelltem anyámat. Úgy kellett gondolnom, hogy ezt a súlyos csapást anyám hozta rám. Ő az oka, hogy én vagyok. Már az első eszméléseim idején neheztettem anyámra, talán azt a szót is mondhatom: haragudtam rá. (...) Talán a törvénytelenységem tudatából is eredtek már kisgyerek koromban fel-felbukkanó öngyilkossági képzelődéseim.”

Nagyon helyes, hogy az utolsó idézett mondatát, a *talán* módosítószóval kezdi, mert nem kell törvénytelen gyereknek lenni ahhoz, hogy ez a dac felvetődjön bárkiben, még egészen zsenge gyermekkorban. Egyes pszichológusok véleménye szerint ez akkor jelentkezik, amikor a gyermek úgy érzi, nem szeretik őt, azaz nem eléggé szeretik, s ezért minden apróság miatt megsértődik, azt akarja, hogy jobban odafigyeljenek rá, állandóan csodálják, ne csak a vele egy ivásúak, hanem mindenki, s ha úgy véli, ez elmarad, valami módon meg kell bosszulnia. Akár legkeményebben is, úgy, hogy hiányozzon, fájdalmat okozzon nekik azáltal, hogy ő egyszerre nem lesz. Az ilyen bosszúvágy általában azoknál lép fel, akiket szeretnek, olykor-olykor még nagyon is, azaz túl odaadóan, aminek kétségtelenül örül, de közben igen nagy elvárásokat támasztanak vele szemben, melyeket vagy sikerül, vagy nem sikerül teljesítenie. *„Ha a vidámságom elcsitul – ezt ő írja magáról – mindig sajnálom magam”.* Tehát ő pontosan ilyen határeset. Vannak kiskamasz nagybátyjai, akikről kezdettől fogva tudja, vagy inkább érzi, hogy nem a testvérei, akik a mások bántásaitól megvédhetnék, de sohasem teszik. Ők is kívülről néznek rá, mint ahogy ő is rájuk. A nagyszülei nevelik, akik talán épp azáltal, hogy „szelídebben”, megkülönböztetett módon bánnak vele, ébreszik rá, hogy nem az édes szülei. Nagyapját „édösapámnak” kell szólítania, a nagyanyját pedig „nyanyának”. *„Abból a logikából, amelyet a körülöttem élő világtól tanultam, az következett, hogy szár-*

mazásomat titkolnom kell. Muszáj is mindenképpen titkolni, mert ha hallom, hogy: törvénytelen, fattyú, zabigyerek és érzem a rám meredő, ellenséges, gúnyos, csodálkozó, vagy éppen részvétet árasztó szemeket, hallgatnom kell, semmit sem mondhatok védelmemre. Rettenetes súly volt rajtam már ez maga: élni, lenni.” Óhatatlanul ki kellett alakuljon benne egyfajta paranoia.

Később is, ha a származására fény derült, s ezért sérelem érte, megkísértette őt az öngyilkosság gondolata. Arcvonásaiban élete végéig megőrződött valamiféle sajtáságos keserűségnek és rejtett gúnynak, látszatra egykedvűségnek és feszültségnek a keveréke.

Még csecsemő volt, amikor édesanyja, teljesen a szülei gondjára bízva nevelését, felment Budapestre házicselédnek, s amikor annyi pénzt sikerül összekuporgatnia, hogy a saját lábán tudjon megállni, állandó kosztosok számára szerény kifőzdét nyitott. Az étkezde csakhamar beindult, annyira, hogy szűkös jövedelméből fia eltartására is jusson. Rendszeresen csomagokat s némi pénzt küldött haza szüleinek, sőt még egy tehenet is tudott venni, hogy gyereke táplálására ne kelljen tejet venniük. Ez ritka kivétel lehetett abban az időben. Csak egy valami hiányzott az eleve lelkileg sérült gyerekének, épp azokban az években, amikor legnagyobb szüksége lett volna rá: soha az életben nem pótolható anya-gyermek kontaktus. Nagy Lajos esete erre akár iskolapélda lehetne. Arra viszont nem árt figyelni, hogy a kiemelkedő személyiségek között fölöttébb nagy azoknak a száma, akiket gyermekkorukban valamilyen trauma ért. Megvallom, én ebből a szempontból is próbálok párhuzamot vonni irodalmunk két kiválósága között. Amiben viszont eltérést látok közöttük, az a további sorsuk alakulása és memoárjaiknak a stílusa. Persze ez utóbbi nem éppen objektív, mert mint utaltam rá, Veres Péter, amikor a visszaemlékezéseit írta, írói pályájának még csak a kezdetén tartott. Csupán cikkei jelentek meg a budapesti folyóiratokban, lapokban és egy, *Az Alföld parasztsága* címen írt szociográfiája. Azonban Nagy Lajos már ismert író volt, amikor a *Nyugatban*, Hegedüs Géza megfogalmazásában „– *megírta az egyik leghűségesebb és legművészibb szociográfiai művet, a Kiskunhalom című dokumentumkarcolat-sorozatot (1934)*”. Sokan ma is ezt tartják fő művének.

Azért (is) idézem gyakran szó szerint a szövegeiket, hogy érzékeltessem, Veres Péternek, akinek annak ellenére, hogy jóval később indult az irodalomban, és bár kissé keményebb, olykor szaggatottabb is az írása, mint Nagy Lajosé, mégis alig térnek el egymástól. Mondanivalóik is sok mindenben azonosak, viszont a formába öntésükre más-más eszközöket használnak. Meglehet azért is, mert a temperamentumuk is teljesen más volt. Hogy iskolázottságuk mennyire nyomta rá bélyegét a műveltségükre, azt nagyon nehéz lenne megállapítani. Ami eltérések adódnak közöttük, véleményem szerint abban gyökerezik, hogy bár kisgyermekkorukban egyforma szociális körülmények között nevelkedtek, ám Nagy Lajosnak egyszer csak hirtelen városi fiúvá kellett átvedlenie. S aztán már csak látogatni tért vissza néha a faluba. Kisgyermekkorú benyomásai mégis örökre nyo-

mot hagytak az elméjén. Veres Péter pedig majdnem élete végéig testileg, lelkileg ugyanabban a paraszti milióban élt, amelybe beleszületett. Még azután is, hogy élete derekán a sorsa kiragadta őt belőle. Azt is mondhatnánk, a magasba, szinte a felhőkig, vagy még azok fölé is repítette, ám e szédítő száguldás nem tudta annyira elkápráztatni, hogy át ne lásson a sűrű ködfelhőkön, és ne tévessze szem elől, hogy honnan került fel oda, és milyen a világ, mélyen odalenn.

Nagy Lajos a valóságban sohasem volt paraszt, míg Veres Péter, ha megkérdezték volna mióta, hány éves korától kezdett el dolgozni, valószínűleg azt felelte volna, amióta az eszét tudja. Leírja, amikor a szülei kocsiderékba fektetve, rongyokba bugyolálva kivitték a pusztára, hogyan csodálkozott rá a hajnali égre. Hogyan ismerkedett meg az állatokkal, majd lett belőle kisbojtár, s végül a cselédek disznainak, csürhéjének (malacainak, süldőinek) az őrzője. Miként tanulta meg a kondás szakma csínját-bínját, aminek felnőttként, például romániai internálása idején, nagy hasznát vette. Nagy Lajos viszont, ha ugyanazt kérdezik tőle, előbb tán zavarba jön, majd tétován feleli, hogy ő sohasem végzett paraszti munkát. Ő hatéves koráig szabadon játszhatott a pajtásaival, s egy szóval sem említi, míg azok kiscselédekké cseperedtek az apjuk, nagyapjuk mellett, ő egyedül barangolhatott a mezőn, csodálhatta a természetet, az eresz alatt nádi mézet kereshetett magának, vagy elkísérhette nagyanyját a faluba, ezt-azt venni a boltban. Meg töprenghetett azon, mint ahogy le is írja, hogy miért különbözik a sorsa a többi gyerekek sorsától. Egyrészt, miért kényeztetik őt, mint valami úrigyerek-félét, mintha csak vendég lenne a nagyszüleinél? Miért kap ő mást, finomabb falatokat reggelire, melyeket a még kamasz nagybátyjai szinte kinéznak a szájából? Ám legjobban az izgatja, miért alábbvaló mégis a többi tanyai gyereknél, amikor sokkal erősebb mindegyikőjükénél? Mindet képes lebirkozni és még sokkalta okosabb is, mint ők. Miért szebb a ruhája, mint az övék, majdnem olyan, mint a bérlő fiáé, aki apja révén végtére is úr, ő pedig se ez, se az. Ilyesféle dolgokról „Veres Petinek” sohasem kellett töprengenie. Pedig éppúgy és pont olyan módon alázták meg lépten-nyomon, mint „Nagy Lajcsikát”. (Mindkettőjüket így becézték.) Mintha egy otromba bohózat ördögi figurái egy soha meg nem írt (nép)színműből tanulták volna a (ki)röhögtető szerepeiket, s egy ugyancsak sátáni fantomrendező utasításai szerint kitűnően el is tudták azokat játszani. Veres Péter gyermeki lelkét ugyanúgy meggyötörték, mint Nagy Lajosét, de neki mégsem jutott soha az eszébe, hogy emiatt véget vessen az életének. Ő élni akart és azt szerette volna, hogy mások is akarjanak élni, még a legembertelenebb körülmények között is.

II.

Köztudott, hogy minden egészségesen született gyermek valamiféle adottságokkal érkezik a világra, amelyek a környezet hatására, akár spontánul is, többféle képességgé fejlődnek. Szerencsés az a gyermek, akinél ezeket a testi-lelki megnyilvánulásokat a közvetlen környezete, illetve a családja időben észreveszi. Legtöbbször még ma is csak annyit tudnak megállapítani, akárcsak régente, hogy egyik gyerek testileg gyengébb, a másik erősebb, fürgébb, később: hamarabb kezd el beszélni, nagyon érdekeseket tud mondani, a csoportos játékokban vezéregyéniség, egyszóval „okosabb”, mint a többi. Ilyen emberpalánták voltak Nagy Lajos és Veres Péter is. Testi alkatukban viszont, már a kezdet kezdetén, eltértek egymástól. Míg Nagy Lajos nyúlánk, izmos fiú volt, Veres Péter kis növésű, vékonyka, majdhogynem csenevész, de gyorsan kiiperedett. Felnőtté válva az előbbi magas, izmos, az utóbbi középes termetű, munkában megizmosodott, zömök férfivá lett. Ezt csak azért érdemes megemlíteni, hogy bár mindketten szegény családban kezdtek cseperedni, Nagy Lajost, édesanyja anyagi gondoskodásának köszönhetően, viszonylag jól táplálták a nagyszülei, Veres Péternek viszont gyákorta enyhén szólva sovány koszt jutott, amiből leginkább a fehérje hiányzott, azaz a tej, tejtermékek és egyéb, mint a cukor, s nem ritkán a búzalisztból süített kenyér. Idős korában is szeretett tejbe aprított kenyeret lábasból kanalazni. Hogy ez később mennyire befolyásolta mindkettőjük gondolkodásmódját, kiviláglik az önéletírásukból. Mindkettőjüknél különösen nagy súlyt kap az étel. Felnőtt korában Nagy Lajos nagyevő volt, és a koszt iránt is eléggé igényes. Veres Péter viszont nem válogathatott, mindent kénytelen volt megenni, amit a gyomra befogadott, még az avas, pondrós szalonnát is. Később, a fronton, majd romániai internálása idején, a savóból s ki tudja, miből kotyvasztott, „kanecetes” levest, ami mosléknak is hitvány lett volna. Sorsa mindig olyan gyalázatos helyekre sodorta, ahol, ha finnyáskodik, éhen hal. Nem csak ő, a sorstársai is, a „nép”. Neki a népet a szegényparasztság jelentette. Minden népréteg közül a legkiszolgáltatottabb, akinek „fiait” szabad volt – nem túlzás – halálra koplaltatni, s mint a barmot, léptenyomon ütni-verní, kínozni. Ő később ezen milliókat érintő embertelenségek ellen lázadt, míg Nagy Lajos elsősorban a saját sorsa ellen, s csak másodlagosan néprétegének (osztályának) a dehonesztálása okából.

Veres Péter iskolás éveit kissé megkésve, nyolcéves korában kezdte meg szülőfalujában. Balmazújváros abban az időben inkább egy óriássá terebélyesedett falu volt, mintsem város, nemcsak népessége tekintetében, lakosságának az életmódjában ugyancsak. A tanyán nevelkedett gyerek úgy érezte magát az iskolában és faluban is, mint akit bevisznek egy sűrű erdőbe és ott magára hagyják. Mint írja, eleven, gyorsbeszédű, fürgé, vásott falusi kölykök közé került, akiknek a játékaik is mások voltak, mint amelyeken ő addig nevelkedett. A tanító magában is félelmetes „Úr” volt, egy magas, ősz, tekintélyes külsejű, „bogaras vénember”, kinek a keze alatt három nemzedék nőtt fel, így hát a mondókáját több mint fél évszázadon át megőrizték: „*plajbász legyen, hegyes legyen, tokba legyen*”. A kis Péter

hamar megtanult írni, olvasni, de mégis, kétszer megbüntette a tanító. Mert alacsony volt, s a túl magas táblára írt betűket, melyeket az osztálynak utána kellett énekelnie, rosszul mutatta. A másik tanítója Szabó Márton, akit azért említ meg, mert ugyancsak bogaras személy volt, akit „nem lehetett nem kinevetni. Olyan szokása volt, hogy akármire nyúlt – krétához vagy pennához, esetleg valamelyik gyerek fülét húzta meg – utána mindig körülményesen megmosta a kezét, aztán még körülményesebben, minden ujját külön-külön szárazra törölte.” Mikor ezt olvastam a Számadásában, rácsodálkoztam, hogy Veres Pétert, aki utána nézett minden furcsaságnak, ami a megszokottól eltért (például egyik íróársának a közszájon forgó szemmániája), vajon miért nem gondolkodtatta el ennek a nehezen gyógyítható, pszichés nyavalyának a megnyilvánulása. Hogy netán ez is más lehet, mint egyfajta rossz szokás.

Negyedik osztályos tanítója, Varga Antal viszont „finom fiatalember” volt, aki szerette őt, de a többiekhez is jó volt. Miután az egyik kötekedő, nagyobb osztálytársát a pad alá gyűrte, nem volt baja senkivel. „Tudásom révén tekintélyem volt, nem kellett verekedéssel kiharcolnom”, írja. Épp ez a megjegyzése hívta fel figyelmemet a következő észrevételére, amihez hasonlókat én is tapasztaltam gyerekkoromban, s majdan, a pedagógusi pályámnak egyik kulcskérdésévé vált: „Később, amikor kondás- és gulyásbojtár lettem, az állatok közt figyeltem meg, hogy mennyi a különbség az egyes állatok között is. A gulyában is, csakúgy, mint az iskolában, vannak született tekintélyek, akiknek nem is nagyon van szükségük harcra, hogy bebizonyítsák az erejüket. Az első napon, amikor összeverik a sok idegen jószágot, mindjárt kezd kialakulni a csoport-rend. Van egy pár bátor jószág, amelyek magától értetődő egyszerűséggel kerekednek a többi fölé. Vannak azután olyanok, amelyeknek napokig, sőt hetekig tartó harcokba kerül, amíg kive-rekedik maguknak a megfelelő helyet. A nagy többség, a békések és gyávák, nem törődnek semmivel, nincsenek uralmi vágyaik, csak egyszerűen a hasukat tömik.

Ugyanígy volt az iskolában is. Én azok közé tartoztam, akik valójában békések voltak, talán gyávák is, de a testi nagyságom – idősebb voltam – és a tanulásban való előnyöm, meg amivel járt, a tanító belémvetett bizalma, az elsők közé emelt. Az iskolában tehát jól éreztem magam, erős, biztosmozgású voltam: a közösségben otthon voltam.” Hogy miért idézem e meglátását szó szerint? Mert amikor Veres Péter e sorokat először leírta, még híre sem volt nálunk az etológiának, pláne emberre vonatkoztatva, amit ma humánetológiának neveznek. Tehát ő, akinek meghatározó szerep(ek) jutott(ak) a magyar társadalom legújabb kori történelmében, feltétlen szüksége volt arra, hogy rájöjjön, milyen szabályokhoz kell alkalmazkodnia minden közösségnek, hogy működőképesse váljon. Erre nem ok nélkül figyelmeztetett. Különben miért írta volna le? Ma már egész szaktudomány és szakirodalom foglalkozik vele. Csak tán épp azok nem tanulmányozzák, akik közösségformáló „feladatokat” vállalnak. Hogy idejekorán ráébredjenek: minden közösségben (még az állatokéban is), vannak megkerülhetetlen együttélési szabályok, amelyek ősidők óta működnek. Legyen az illető pedagógus vagy bármilyen hivatali pályára lépő, ve-

zető személy, pláne politikus. Veres Péter e tekintetben is követendő példaként szolgálhatna – ő ugyan sosem írta le a *dominancia* szót –, mert jól tudta, milyen a nyers erő, az ellenfél személyiségét sértő, kíméletlen verbális támadások és a kulturált, nem le-, hanem meggyőzni akaró viták közötti különbség. Az együttélési normákat respektálni mindenkinek kötelessége, még azoknak is, akiknek legnagyobb gondjuk, „egyszerűen a hasukat tömni”. Ha mélyen beletekintünk, könnyen meglátjuk, Veres Péter életpályájának krédója erre a gyerekkorában szerzett észrevételre, mint szilárd alapra épült fel.

„A tanulás végig könnyen ment. A »tananyag«-gal kevés bajom volt, nem emlékszem rá, hogy valamikor magolnom kellett volna. Párszori elolvasás után tudtam a leckét, pedig még akkor mindent »könyv nélkül« kellett tudni”. (Ma talán nem?) Ezek után részletesen leírja, mi mindent olvasott, vagyis a „tudományát” milyen „gyarló irodalomból” gyűjtögette össze apránként. Volt abban vásári „istóriás” könyvekben olvasott rémtörténetektől kezdve, a bibliai Góliát legyőzetésén át, Salamon király bölcs ítéletéig, mindenféle tarkabarkaság. Boccaccio Dekameronját tízéves korában olvasta. Voltak olyan olvasmányai is, amelyek felizgatták, de hogy valami romboló hatással lett volna rá, azt nem vette észre.

Nagy Lajost édesanyja, minden előzetes felkészítés nélkül, hatéves korában kézen fogta és felvitte magához Pestre, hogy beírassa az egyik ottani iskolába. Már első Pesten töltött napján két kínos élményen is át kellett esnie. Míg anyja a lakásban tett-vett, ő kiosont a dunai hajóállomásra, Apostag felé nézegetett, s egyszer csak elkezdett keservesen sírni. Ekkor, hatéves korában tudatosodott benne, hogy elveszített valamit, amit soha többé nem kaphat vissza: *„a paradicsomot, a nagyanyámat, a tanyát, az ismert állatokat, a házat, az udvart, az eperfákat, az örökre lelkembe rajzolódott képeket, az egész kisgyermekkoromat.”* Nagyanyjához, éltében az egyetlen emberhez fűződő, igaz szeretetét több epizódban is felidézi. Úgyszintén anyja ridegségét, amit később igyekezett magának megmagyarázni és megérteni, de feldolgozni sosem volt képes. Minden biztonnyal az első nála töltött napok alatt megélt benyomásai fagyasztották jéggé az anya-fiú egymás iránti érzelmeit. Miután a Duna-parton belefáradt a sírásba, visszabandukolt a Szalag utcai lakásba, anyja szemrehányóan kérdezte: *„Hát te hol csavartál?”* Másnap egy ismerős urat jelentett be hozzájuk a cseléd, azt, aki épp befordult már a kapun. Anyja hirtelen izgatottá vált, hozzá ugrott, megragadta őt, betuszkolta a spájzba és rázárta az ajtót. *„Ott álltam a vaksötétben, irtózatos lelkiállapotban, szédülően, félelemmel és szégyennel eltelve, a halálra gondolva. Eszem megállt, semmire tisztán nem gondoltam, mégis tudtam, hogy mi történik: anyám szégyelli engem, szégyelli, hogy vagyok és eldug, hogy az az ismerőse ne lásson meg”.* Majd hozzáteszi: *„ez az emlék soha nem veszítette el kínos érzelmi hatását.”*

Leírása szerint az alapiskolai beíratása zavartalanul történt. Az ottani éveiről hasonlóképpen nyilatkozik, mint Veres Péter, tanítói szinte mind bogarasak voltak, mindegyiküknek legnagyobb gondja volt a fegyelmezés, amit különböző, ha-

gyományos módon végeztek. Azonban a származásával kapcsolatos problémái csak a gimnáziumi években lángoltak fel újra, akkor is csak a harmadik osztályban (13 éves korában). Ez pedig úgy történt, hogy az osztályfőnöke hazavitte az iskolai anyakönyvet, melynek a megfelelő rovatában az apa neve helyett a törvénytelen szó volt feltüntetve. Ezt megtudta az osztályfőnök fia és tőle az egész osztály. Mindaddig ő volt az „osztály dísze”, vagyis a legjobb tanuló, aki a fizikai ereje révén is „valóságos úr, azaz hatalmasság... lett, ...akinek döntő volt a szava minden ügyben, még a tanulók konfliktusaiban is”. Hát mi mással lehetett volna őt, a szabálynak megfelelően, tisztességesen megszerzett domináns helyzetéből kibillenteni, mint a legaljasabb eszközzel. Egyszerre minden összeomlott körülötte, leromlott a tanulmányi eredménye, ami miatt az anyja is korholni kezdte. Nem csoda, hogy az amúgy is gyenge idegzete a kétségbeesés szélére sodorta, ismét megkísértette őt az egyetlen kiútnak vélt, öngyilkosságra készítő hajlama. Barátai, akik hűségesek maradtak hozzá, s akiket név szerint is felsorol, a zsidó fiúk voltak. *„Eszem ágába sem jutott persze, vallás, vagy fajta szerint vélekedni embertársaimról, de később a törvénytelenység problémájáról és annak következményeiről elmélkedve, feltűnt nekem a barátkozásaim minősége és az a gyanúm támadt, hogy ez társadalomszemléleti alapon magyarázható: a zsidók, érzéklésem szerint, nem voltak olyan megrögzött hívei a társadalmi előítéleteknek. A keresztények nagyjából két kategóriára osztoztak: népiekre és urakra; a népiek közül nem szerettem a falusi eredetűek konzervatív tempóit, az úriak meg maguk zárkóztak el a szegények, a neveletlenek, a csibészek, a demokratikusak, vagy liberálisok, vagy mifélekkel való érintkezéstől. (...) Már akkor megsejtettem, hogy mihelyt kilépünk az iskola nyolcadik osztályából a külső világba, társadalmi helyzetem változni fog, a terhemre. (...) Nem szerettem a társadalmat és megállapítottam, hogy nekem ellenszenveselek annak törvényei, a benne élő szokások. Ellenzékévé váltam minden rendnek, a családnak, a vagyonnak, az emberek rangsorba állításának, az ipszilonos neveknek, a címeknek. Társadalmon kívüli helyzetem, a társadalomtól elütő voltom mindig kísértett.”*

Nagy Lajos az érettségi után a jogi egyetemre iratkozott be. Az egyetemi index kitöltése is azzal kezdődött, hogy a hallgatónak *beléje* kellett írnia, zárójeles rovatba, az apja nevét. A bejelentő cédulának is volt egy rovata: apja neve, melybe ő csak azt írta: Lajos, ami megfelelt az igazságnak, mert ő valóban Lajos volt, miként az apja is, azzal a különbséggel, hogy neki a vezetékneve Nagy, az apjáé pedig Basa volt. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy amikor magyarországi pénztárvételre vonatkozó kérdőíveket kellett kitöltenem, furcsállottam, miért szerepel rajtuk az apa neve helyett az anya nevének a feltüntetése. Mégiscsak demokratizálódott valamelyest a társadalom.) Nagy Lajos a gimnáziumi és a jogi tanulmányai alatt házitanítóskodott, miáltal nemcsak el tudta magát tartani, hanem jövedelméből bérlakásra is telt. Amikor tehette, édesanyjától külön élt, ám rájuk köszöntek olyan inséges évek is, hogy kénytelenek voltak egy-egy lerongyolódott kis lakásban együtt tengődni, melyek némelyikében nyüzsögtek a poloskák. Az is előfordult, hogy a felnőtt fiú átmenetileg ágyrajáró lett. A múlt század húszas éve

végén, a harmincasok elején, vagyis a nagy világgazdasági válság idején, szinte természetessé vált, hogy az értelmiségi fiatalokkal megtörténjek ilyesmi. Sőt az sem volt ritka eset, hogy az éjszakát valamelyik kávéházban bóbiskolták át, és csak nappal feküdhetek bele valakinek a bérelt ágyába.

Nagy Lajos képességei és lehetőségei tekintetében akár a jobb módban élő középosztály tagjai közé is felküzdhetette volna magát, de alaptermészeténél fogva erre sohasem törekedett. Bár cseppet sem esett volna nehezére, az ügyvédi vizsgát sohasem tette le, ennek ellenére elég sokáig dolgozott ügyvédi irodákban. *„Már csak anyagi boldogulást remélhettem az ügyvédi pályától, kedvet, különös tehetséget hozzá nem éreztem. Unalmas aktagyártás, blanketták kitöltése és több példányban való lemásolása, sablonos perek vitele, gépies eljárások a bíróságoknál és azok segédhivatalaiban. (...) Gyártottuk a sommás kereseteket, Schwarcz tartozik Grünnek, »meg – és átvett« árúk vételára »fejében« nyolcvan koronával nem fizetett, kérjük tehát a Tekintetes kir. Járásbíróságot, hogy ez ügyben tárgyalást kitűzni, arra alperest megidézni és befejezett tárgyalás után öt nyolcvan korona tőkének és járulékainak megfizetésére végrehajtás terhe mellett kötelezni méltóztassék.”* Ez, és hasonló, igazán író tollára kívánczó forsintos szövegek kiókumlálása miatt nem csoda, hogy Nagy Lajos, mielőtt az ügyvédi vizsgát letette volna, megcsömörlött a pályától. De nem csupán a körmönfont, alázatoskodó jogászi nyelvhasználattól undorodott meg, hanem főleg az irodában megforduló pár koronás *„tőkének és járulékainak”* a meg nem fizetése miatt bajbajutott emberek kétségbeesése láttán is. Nem csoda hát, ha második önéletrajzi munkája címének *A menekülő embert* választotta.

Veres Péter csak a négy elemiig juthatott el. Bármily meglepő, nem egyedüli eset ő az irodalomban, nemcsak a magyar, a világirodalomban is akadnak hozzá hasonló, világhírűvé vált egyéniségek. Tanítói közül kiemeli Varga Antalt, a bal-mazújvárosi múzeum alapítóját, akitől gyerekkorának a legértékesebb könyvét kapta, egy középiskolás irodalomtörténetet. Benne volt a *Halotti beszéd*től kezdve a kiegészítés utáni korig minden író és költő, egypár szemelvénnel. Benne találkozott először, persze hézagosan, a régi magyar irodalommal. *„Nem is mint irodalomébresztő volt fontos ez a könyv, hanem mint a tárgyi ismeretek könyve. Neveket és címeket tanultam belőle. A negyedik elemi elvégzésével megszűnt az iskola. (...) A pap és a tanító ugyan akarta, hogy menjek a debreceni kollégiumba, továbbtanulni, ami segítséget meg tudnak adni, megadják, de a szüleim nem egyeztek bele. Én szerettem volna menni, de nem mondhatnám, hogy túlságosan fáj, hogy nem eresztenek. Ez a sima út nem illett bele az ábrándkörömbé. Én semmiből akartam »valami« lenni. Nekem azok a hősök tetszettek, akik alulról jutnak fel a legmagasabbra. »Majd megcsinálom én magamnak«, gondoltam gyermekfejjel. Mert, hogy én »valami« leszek, az mindig a fejemben volt. Minden előzetes munka és foglalkozás az a »semmi« volt, ahonnan ki fogok emelkedni.*

A szüleim indoka az volt: ők nem akarják, hogy az egyetlen gyermekük öregkorukra cserbenhagyja őket. Mert eddig azt tapasztalták, hogy akik kitanítatják a kölykeiket, még azt is elérik, hogy a gyerekük szégyelli az apját. Földhöz ragadt gondolkozás ez bizony, de józan

indokaik voltak. – Jó, – gondoltam én – így is rendben van, – bár úgy hittem az a feltevés, hogy én is olyan lennék, nem jogosult.

Rövidesen belebolondultam – így szó szerint értve – a politikába is. Ekkor folytak az önálló bankért és az önálló vámterületért a politikai harcok, s ahogy visszaemlékezem, az sokkal jobban átjárta a népet, mint a többi politika. Legalábbis az emberek újságokat olvastak, nemcsak a kereskedők és iparosok, hanem a parasztok is.”

Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy még az 1800-as évek végén, Balmazújvároson (e város helyhatározói ragjait maga a szerző is váltogatta), még Veres Péter születésének idején, lelkes földmunkás emberek – többüket a Számadásában is megemlíti – megalakították a Földműves Egyletet. Benne az alapítók közkönyvtárat is létrehozottak, melybe egy-egy országos terjesztésű lapot járattak. Ezeknek köszönheti az író, hogy még kamasz fejjel belegabalyodott a politikába. Igazi irodalommal is az Egyletben ismerkedett meg, miután tizenhatodik évét betöltötte. Aztán csakhamar őt választották meg könyvtárosnak, így a saját ízlése szerint válogathatta meg, milyen témájú könyvek gyarapítsák a könyvtárunk állományát. Megvallása szerint vigyázott rá, hogy többségük könnyebb, olvasmányosabb legyen, de arra is, hogy kerüljön hozzájuk néhány igényes, tudományos munka is, mint például a frissen megjelent Einstein fizikája, persze magyar fordításban. Szavai szerint semmit sem értett belőle. Ám egy szóval sem említi, csak érezni engedtetni, hogy oly módon járta ki „egyetemeit”, akárcsak Gorkij az övéit.

(Folytatás a következő számban)